

JERZY KOLENDO
(Warszawa)

PIERWSZA WYDANA W POLSCE KSIĄŻKA O HISTORII RZYMU
TRAKTAT *DE ROMANORUM MAGISTRATIBUS*
POMPONIUSA LAETUSA I KOMENTARZ DO NIEGO
PIÓRA STANISŁAWA AICHLERA

Za pierwszą książkę poświęconą historii Rzymu, a zwłaszcza jego ustrojowi i prawu, która została opublikowana w Polsce, należy uznać traktat Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus, sacerdotiis, iurisperitis et legibus ad Panthagathum libellus*. W Krakowie na początku XVI wieku ukazał się on czterokrotnie w różnych oficynach drukarskich, a jedno z tych wydań miało uzupełnienia opracowane przez prawnika krakowskiego Stanisława Aichlera.

Julius Pomponius Laetus, po włosku Giulio Pomponio Leto (1428–1497), był bardzo znanym humanistą, twórcą słynnej Akademii Rzymskiej skupiającej ówczesnych miłośników starożytności¹. Ten wielki erudyta, człowiek o kolosalnej, choć dość chaotycznej wiedzy, był autorem licznych prac poświęconych starożytności. Na szczególną uwagę zasługują jego wydania autorów antycznych. Wydał teksty Salustiusza, *Scriptores Historiae Augustae*, Aureliusza Wiktora, Siliusza Italika, Frontinusa *De aquae ductu Urbis Romae*, Warrona *De lingua Latina* oraz Festusa *De verborum significatu*. Szczególne znaczenie miały jego komentarze do dzieł Wergiliusza oraz *De cultu hortorum* Kolumelli związane z jego osobistymi zamiłowaniem do uprawy własnej winnicy. Był też autorem *Romanae historiae compendium ab interitu Gordiani iunioris usque ad Iustinum Tertium*, które przedstawiało dzieje Rzymu od śmierci Gordiana III do czasów synów Herakliusza (244–641). Jego zainteresowania gramatyką zaowocowały podręcznikiem *Grammaticae compendium*. Na uwagę zasługuje też praca *De Romanae Urbis vetustate*.

Wielokrotnie publikowany krótki traktat *De Romanorum magistratibus*, dający zwięzły przegląd ustroju rzymskiego i prawa rzymskiego, może być doskonałym przykładem najwcześniejszych prac poświęconych *antiquitates*. Partia dotycząca urzędów rzymskich zaczyna się od przedstawienia funkcji króla, senatorów, interreksa oraz *praefectus urbis*. Następnie krótkie rozdziałki omawiają funkcje *praefectus annonae*, *vigilum* oraz prefektów wojskowych: *praefectus legionis*, *castrorum* i *fabrum*. Te urzędy oraz funkcje wojskowe nie miały często ze sobą nic wspólnego, łączyła je

¹ W. Rolbiecki, *Akademie włoskie w latach 1454–1667. Początek towarzystw naukowych jako typu instytucji* (Monografie z dziejów nauki i techniki 113), Ossolineum, Wrocław 1977, s. 130–136.

tylko nazwa. W podobny sposób zamknął Pomponius Laetus w trzydziestu sześciu małych rozdziałach całość wiedzy dotyczącej urzędów rzymskich, głównie z okresu republikańskiego, a nawet królewskiego, w minimalnym tylko stopniu sięgając do czasów cesarstwa. Trzeba podkreślić, że informacje są z reguły poprawne, a czasami nawet dość szczegółowe i erudycyjne. Naturalnie większość haseł musiała być, ze względu na bardzo ograniczoną objętość dziełka, potraktowana bardzo skrótowo.

Druga część pracy Pomponiusa Laetusa została poświęcona kapłanom, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki religii Rzymu archaicznego. Autor kolejno podaje zwięzłe informacje o luperkach, *Potitii* i *Pinarii*, *Fratres Arvales*, augurach, westalkach, flaminach, saliach, fecjałach, pontyfikach, *rex sacriculus*, *galli* pozostających na służbie Magna Mater, oraz *duumviri* i *decemviri sacrorum*.

Rozdział *De iurisperitis* przynosi wyliczenie znanych prawników rzymskich. Listę tę rozpoczyna Papirius, który pierwszy zebrał *leges regiae*, a zamykają prawnicy należący do szkół *Proculiani* i *Sabiniani*.

Ostatnia wreszcie część pracy Pomponiusa Laetusa, zatytułowana *De legibus libellus*, zaczyna się od krótkiego przedstawienia podstawowych pojęć prawnych, a następnie mamy wyliczenie, w układzie alfabetycznym, trzydziestu jeden *leges* z bardzo krótkimi informacjami dotyczącymi ich treści. O charakterze tych informacji niechaj świadczą następujące teksty:

De lege Aquilia. Aquilia lex ab Aquilio lata, de dolo malo, de fraude, de deceptione, de simulate.

De lege Gabinia. Gabinus legem tulit, qua bellum Cn. Pompeio Magno contra pyratas datum est, contra C. Trebelli tr(ibun)i pl(lebis) intercessionem.

Praca Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus, sacerdotiis iurisperitis et legibus* może być doskonałym przykładem stosowania metody filologicznej w badaniach nad światem antycznym. Są to uporządkowane rzeczowo informacje potrzebne do zrozumienia tekstów autorów łacińskich. Traktat Pomponiusa Laetusa stanowi niejako produkt uboczny prac związanych z wydawaniem tekstów historyków łacińskich, takich jak Salustiusz, *Scriptores Historiae Augustae*, Aureliusz Wictor, komentowaniem dzieł Wergiliusza, a zwłaszcza pracami nad tekstami Warrona *De lingua Latina* oraz Festusa *De verborum significatu*. Te dwie ostatnie prace leksykalne zbierające ogromną ilość materiału dotyczącego *antiquitates* mogły wpłynąć na ukształtowanie się warsztatu badawczego Laetusa.

Mała książeczka Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus* była najwcześniejszą pracą podającą w syntetycznej formie podstawowe informacje dotyczące rzymskiego prawa publicznego i historii ustroju. Cieszyła się ona ogromną popularnością i przez długie lata była wielokrotnie wznawiana. Jako druk samostny ukazała się ona w Wenecji w 1493 roku. Znajduje się ona naturalnie w jego *Opera varia*² oraz *Opera*³. Była ona też wielokrotnie publikowana wraz z podobną pracą, której autorem był Andrea Domenico Fiocco, piszący pod zapożyczonym od starożytnego historyka pseudonimem L. Fenestella, *De sacerdotiis et magistratibus*

² Moguntiae 1521.

³ Argenterati 1510, 1515.

*Romanorum*⁴. Znajduje się również w zbiorach różnych rozpraw poświęconych prawu rzymskiemu, jak Antonius Nebrissensis (Elio Antonio de Nebrija), *Iuris civilis lexicon*⁵ oraz *Jus publicum Romanorum, id est fasciculus arcanorum status Reipublicae Romanae descriptorum, praecipue opera clarissimorum autorum...*, cura Joannis Godeschalci Clausingii⁶. Ta ostatnia książka zawierała oprócz traktatu Laetusa rozprawy, których autorami byli L. Fenestella, Nicolaus Gruchius i Justus Lipsius. Tak więc praca Pomponiusa Laetusa przez prawie dwieście pięćdziesiąt lat istniała w obiegu naukowym.

Do tych licznych wydań pracy Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus* należy dodać jeszcze cztery edycje, które ukazały się w Krakowie. Pierwsza była wydana w 1507 roku, druga w 1512 roku, trzecia w 1518, a czwarta w 1544 roku⁷. Wydanie drugie zaopatrzone jest jeszcze w komentarze Henryka Bebela, a czwarte – humanisty krakowskiego Stanisława Aichlera. Oto pełne opisy bibliograficzne tych publikacji:

1. *Pomponij Leti de Romanorum Magistratibus: Sacerdotijs, Iurisperitis: et legibus*, kart 13 nlb., in 4°. [Kraków, Haller 1507]⁸. Patrz il. 1. Znane są trzy egzemplarze tego wydania (w Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Czartoryskich i w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk).

2. *Pomponij Leti de Romanoru[m] magistratib[us] Sacerdotijs, Iurisperitis: et legib[us] libellus. Cum no[n]nullis additio[n]ib[us] ex Henrici Bebelij Iustingensis Poetae laureati commentarijs que facil[em] ad excellentes quosq[ue] hystoriographos aditum prebent*, kart 17, in 4°. [Kraków, 1512, w drukarni Unglera⁹]. Znane są trzy egzemplarze (w Bibliotece Narodowej – ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk).

⁴ Venetiis 1493 (?), Brixiae 1510, Romae 1510 (?), 1517, Parisiis 1511, 1515, ok. 1517, Basileae ok. 1520, 1523, 1532, 1534, 1538, 1544, 1548, 1582, Lugduni 1581.

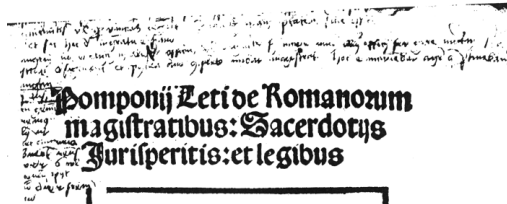
⁵ Salmanticae 1506 oraz szereg wydań późniejszych

⁶ Lemgoviae [Lemgo, Kreis Lippe] 1726.

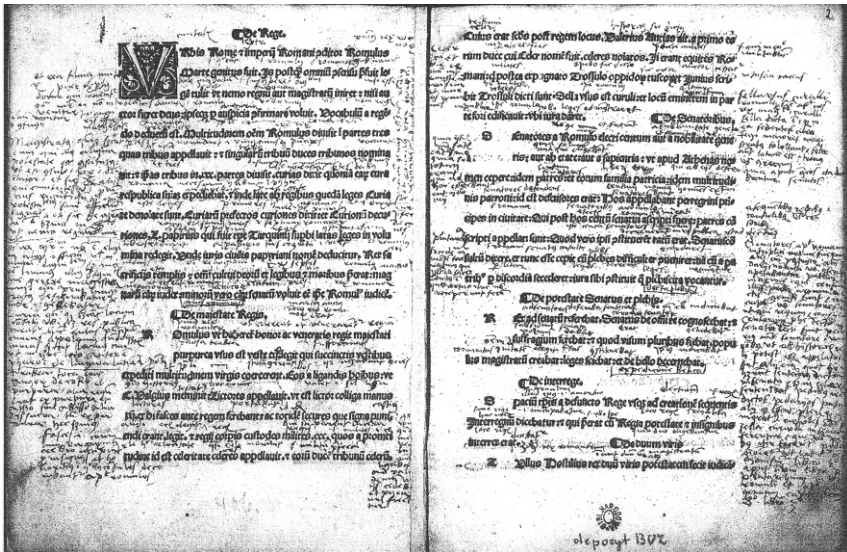
⁷ Por. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXI (1906), s. 24–25. Liczba egzemplarzy wg Centralnego Katalogu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie z uzupełnieniami dotyczącymi bibliotek znajdujących się poza granicami Polski.

⁸ Por. H. Kapelus, *Jan Haller, Kraków 1505–1525*, Polonia typographica saeculi sedecimi, fasc. IV, Ossolineum, Wrocław 1962, s. 44. U Estreichera (t. XXI, s. 24) „Haller” ze znakiem zapytania.

⁹ H. Bułhak, *Florian Ungler, Kraków, pierwsza drukarnia 1510–1516* (Polonia typographica saeculi sedecimi, 3), Ossolineum, Wrocław 1959, s. 25.

Pomponij Leti de Romanorum Magistratibus: Sacerdotijs, Iurisperitis: et legibus, Haller, Kraków 1507, egzemplarz Biblioteki Jagiellońskiej, strona tytułowa

Pomponij Leti de Romanoru[m] magistratib[us] Sacerdotijs, Iurisperitis: et legib[us] libellus [w drukarni Unglera, Kraków 1512], egzemplarz Biblioteki Narodowej, k. 1v, 2r

3. *Pomponii Laeti de Romanorum Magistratibus, Sacerdotiis, Iurisperitis et legibus libellus*. Kart 16 in 4°. Na końcu *Impraessum Graccoviae per Hieronymum Vietorem Anno Christi 1518, Mense Iunio*. Mamy informacje o ośmiu egzemplarzach, w tym sześciu w Polsce (w Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Czarторыskich, Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu, Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Bibliotece Muzeum Narodowego w Krakowie i Bibliotece Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy). Poza granicami Polski egzemplarz tego wydania znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu w Uppsali, dokąd się dostał z biblioteki Kolegium Jezuitów w Braniewie¹⁰. Był on też notowany przez Teodora Wierzbowskiego w Cesarskiej Bibliotece w Petersburgu¹¹.

4. Czwarte wydanie tekstu Pomponiusa Laetusa z roku 1544, najciekawsze ze względu na komentarz humanisty krakowskiego Stanisława Aichlera, nie zachowało się w żadnej z bibliotek polskich¹² i, o ile udało mi się stwierdzić, nie jest notowane ani w publikowanych katalogach wielkich bibliotek znajdujących się poza granicami Polski, ani też w katalogach poloników, które się tam znajdują. O jego istnieniu dowiadujemy się wyłącznie z życiorysu Stanisława Aichlera zamieszczonego w pracy Jana Daniela Andrzeja Janockiego (1720–1786) z 1776 roku¹³. Autor tej pierwszej, rozumowanej bibliografii literatury polskiej opracował ją, wykorzystując zbiory słynnej Biblioteki Załuskich, wielkiej biblioteki stworzonej w drugiej połowie XVIII wieku przez braci Załuskich, która po upadku państwa polskiego została wywieziona do Petersburga i włączona do Biblioteki Cesarskiej w Sankt Petersburgu. Niestety, poważna część książek z Biblioteki Załuskich uległa w różnych okolicznościach zniszczeniu lub rozproszeniu¹⁴. Teodor Wierzbowski, profesor Cesarskiego (rosyjskiego) Uniwersytetu w Warszawie, opracowując katalog poloników z XV i XVI wieku zanotował w Bibliotece Cesarskiej w Petersburgu tylko obecność wydania Pomponiusa Laetusa z roku 1518¹⁵. Gdyby wydanie z roku 1544 znalazło się wśród książek zwróconych Polsce po Traktacie Ryskim, to podzieliłoby los starych druków Biblioteki Załuskich spalonych przez Niemców w czasie niszczenia

¹⁰ J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Uppsala* (Acta Universitatis Upsaliensis 13), Uppsala 1958, s. 127. Por. A. Szorc, *Kolegium jezuitów w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Hosianum, Olsztyn 1998.

¹¹ Th. Wierzbowski, *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.*, t. II, Varsaviae 1891, s. 31, nr 946.

¹² Nie jest ono notowane w Centralnym Katalogu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie.

¹³ [J. D. A. Janocki,] *Ianociana sive clarorum atque illustrium auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, t. I, Varsaviae et Lipsiae 1776, s. 15. O Janockim patrz B. S. Kupść, *Janocki Jan Daniel Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X (1962–1964), s. 550–552; J. Korpała, *Zarys dziejów bibliografii w Polsce*, Ossolineum, Wrocław 1953, s. 24–40.

¹⁴ Zob. E. Chwalewik, *Losy zbiorów polskich w rosyjskiej bibliotece publicznej w Leningradzie*, J. Mortkowicz, Warszawa-Kraków 1926; P. Bańkowski, *Biblioteka Publiczna Załuskich i jej twórcy*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1959.

¹⁵ Wierzbowski, loc. cit.

Warszawy w 1944 roku¹⁶. Trzeba się więc chyba pogodzić z myślą, że egzemplarze wydania pracy Pomponiusa Laetusa z 1544 roku uległy zniszczeniu. Jedyne dzięki informacjom Janockiego możemy zrekonstruować, dość chyba wiernie¹⁷, tytuł tego czwartego wydania w następującej formie:

POMPONII LAETI De Romanorum Magistratibus, Sacerdotiis, Jurisperitis, Et legibus, Ad M. PANTAGATHUM libellus, CRACOVIAE apud Viduam FLORIANI VNGLERI, Anno CHRISTI MDXLIV. Kal. Octobris. Janocki dodaje, że tom wydano *forma 4, typis pulcherrimis*¹⁸. Dowiadujemy się też, że Stanisław Aichler dedykował tę książkę Piotrowi Kmicie, wojewodzie krakowskiemu i marszałkowi wielkiemu koronnemu (*Cracoviensis Palatinus Regnique Mareschalcus*), który utrzymywał żywe kontakty ze środowiskami humanistycznymi¹⁹.

Na szczególną uwagę zasługuje informacja Janockiego, że Stanisław Aichler zaopatrzył pracę Pomponiusa Laetusa w swoje uczone uwagi (*eruditius annotatiunculis suis conspersum*). Gdybyśmy znali te komentarze, to mielibyśmy do czynienia z pierwszą pracą napisaną w Polsce dotyczącą prawa rzymskiego publicznego²⁰, a szerzej nawet pierwszą pracą poświęconą historii świata starożytnego. Według funkcjonujących wówczas określeń komentarz Aichlera należał do bardzo popularnej kategorii *antiquitates*²¹. Wyprzedzał on pracę Jana Zamoyskiego *De senatu Romano* napisaną w czasie jego studiów w Padwie i wydaną w roku 1563, a następnie jeszcze pięć razy ponownie publikowaną, po raz ostatni w 1733 roku²².

Stanisław Aichler lub Aychler²³, którego nazwisko występowało też w formie łacińskiej jako Glandinus, a po polsku Zołądek, Dąbek²⁴, pochodził z bardzo zamożnej, patrycjuszowskiej rodziny krakowskiej. Daty jego życia nie są dokładnie

¹⁶ O losach książek Biblioteki Załuskich patrz A. Lewak, *Archiwa i biblioteki Warszawy podczas wojny i okupacji w latach 1939–1944*, [w:] *Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939–1944. Materiały z terenu m.st. Warszawy i województwa warszawskiego* (Studia Warszawskie 10), Nasza Księgarnia, Warszawa 1967, s. 680–728, zwł. s. 707–708 i 725.

¹⁷ Zachowuję formę opisu bibliograficznego występującą w pracy Janockiego.

¹⁸ Estreicher, op. cit., t. XXI (1906), s. 25. Por też A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. 1, Wilno 1840, s. 102, nr 876.

¹⁹ H. Barycz, *Kulturalna działalność Piotra Kmity*, Rocznik Przemyski 6, 1925, s. 3–65, o Aichlerze – s. 32 i 48; H. Kowalska, *Kmita Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII (1967), s. 97–100.

²⁰ O początkach refleksji nad prawem rzymskim w Polsce patrz K. Bukowska, *Tomasz Drezner, polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Wydawnictwa Prawnicze, Warszawa 1960, zwł. s. 36–74; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce w XIX w.*, Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1990, s. 8–31. Wszystkie świadectwa mówiące o zainteresowaniu prawem rzymskim dotyczą jednak prawa prywatnego.

²¹ A. Momigliano, *Ancient History and the Antiquarian*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 13, 1950, s. 285–315; id., *Contributo alla storia degli studi classici*, Edizioni di storia e letteratura, Roma 1955, s. 67–106; id., *Sui fondamenti della storia antica*, Einaudi, Torino 1984, s. 3–45. O badaniach nad *antiquitates* w Polsce patrz J. Kolendo, *Badania nad antiquitates w Polsce. Od Jana Zamoyskiego do Stefana Cybulskiego* (Łacina w Polsce 5–6), OBTA, Warszawa 1997

²² Kolendo, *Badania nad antiquitates...*, s. 65, przyp. 11.

²³ K. Pieradzka, *Aichler Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 33; J. Bellwon, *Księgozbiór Ludwika Ajchlera zachowany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, Libri Gedanenses 2–3, 1968–1969, s. 5–33. Patrz też *Ianociana...*, s. 14–16;

²⁴ Odsyłacze do różnych form jego imienia podaje Estreicher, op. cit., t. XII (1891), s. 79.

znane. Umarł około 1585 roku, podawana w literaturze data urodzenia (1520) nie jest właściwie udokumentowana²⁵. W latach 1531–1537, czyli w wieku 12–18 lat, odbył, wraz z Janem Bonerem, przyszłym kasztelanem oświęcimskim i przywódcą kalwinów małopolskich²⁶, długą podróż po Europie. Wyprawę zorganizował dla swego najstarszego syna nadzwyczaj wpływowi i bogaty Seweryn Boner, kasztelan biecki, burgrabia i żupnik krakowski²⁷. W charakterze pedagoga młodych ludzi został zaangażowany Anzelm Eforyn (Ephorinus). Ten humanista krakowski pochodzący ze Śląska²⁸, wydawca pewnych tekstów Erazma z Rotterdamu²⁹ oraz trzech ksiąg Pliniusza Starszego³⁰, wykładał w latach 1528 i 1529 na uniwersytecie komentując wspomnianą już wyżej pracę Fenestelli *De Romanorum magistratibus* oraz czytając św. Bazylego³¹.

Osobowość Eforyna, który przez siedem lat był opiekunem powierzonych mu dwóch chłopców, wywarła ogromny wpływ na młodego Aichlera. Dzięki niemu mógł on zdobyć zarówno dobrą znajomość języka łacińskiego, jak też konkretną wiedzę o świecie starożytnym. Obrotność oraz łatwość nawiązywania kontaktów, która cechowała Eforyna, powodowała, że jego uczniowie mieli możliwość poznania wielu luminarzy ówczesnej Europy. Podróż całej trójki prowadziła przez Niemcy. W Erfurcie zetknęli się z Melanchtonem, a w Norymberdze z wybitnym humanistą Joachimem Camerariusem. Nie były to jakieś przelotne znajomości. Wiemy, że Camerarius ofiarował Janowi Bonerowi w 1555, a więc 25 lat po spotkaniu z młodym uczniem Eforyna, swoje wydanie mowy *De regno* Syneuzja³².

Największe jednak znaczenie dla trójki podróżników miał dłuższy, prawie pięciomiesięczny pobyt we Fryburgu u Erazma z Rotterdamu w r. 1531. Listy polecające młodego Bonera skierowane do tego wielkiego uczonego wysłał sam król Zygmunt Stary³³ oraz różne wpływowe osobistości w Polsce, jak Piotr Tomicki,

²⁵ Datę taką podaje Pieradzka w biografii Aichlera, [w:] *Polski słownik biograficzny*, loc. cit., ale nie znajduje ona uzasadnienia w cytowanej tam literaturze.

²⁶ K. Pieradzka, *Boner Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 299–300.

²⁷ J. Ptaśnik, *Bonerowie*, *Rocznik Krakowski* 7, 1905, s. 92–94. W. Pocięcha, *Boner Seweryn*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 300–301.

²⁸ *Ianociana...*, s. 73–76; J. Lachs, *Ephorinus i Rożanka*, *Reformacja w Polsce*, 2, 1922, s. 184–190; id., *Anselmus Ephorinus. Sylwetka lekarza humanisty*, *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 4, 1926, s. 40–54, 78–80; K. Piekarski, *Dalsze wiadomości o bibliotece Anzelma Ephorina*, *Silva Rerum* 3, 1927, s. 79; H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1935, s. 54–56, 133; id., *Ephorinus Anzelm*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VI, Kraków 1948, s. 281–282. Bibliografia prac Eforyna: Estreicher, op. cit., t. V (1898), s. 67.

²⁹ W. Szelińska, *Książka Erazma z Rotterdamu w środowisku krakowskim w XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, s. 91.

³⁰ Estreicher, op. cit., t. XXIV (1912), s. 361; L. Hajdukiewicz, *Pliniusz w Europie*, [w:] Pliniusz, *Historia naturalna* (wybór), Ossolineum, Wrocław – Kraków 1961 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 128), s. LXXI–LXXII.

³¹ *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis*, pars I (1487–1563), wyd. W. Wisłocki, Kraków 1886, s. 186, 188 (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, seria I, t. IV).

³² Estreicher, op. cit., t. XXX (1934), s. 123.

³³ Por. *Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami*, przeł. M. Cytowska, PWN, Warszawa 1965, s. 195, nr LI.

biskup krakowski i podkanclerzy koronny³⁴, kanclerz Krzysztof Szydłowiecki, biskup płocki Andrzej Krzycki oraz sekretarz królewski Justus Ludwik Decjusz³⁵. Eforyn i jego dwaj uczniowie byli przez pewien czas domownikami Erazma³⁶, a później utrzymywali z nim żywy kontakt listowny³⁷.

Erazm poświęcił swoje wydanie komedii Terencjusza³⁸, które ukazało się w roku 1532, dwóm synom Seweryna Bonera, Janowi, który mieszkał w jego domu we Fryburgu, oraz jego bratu Stanisławowi, który miał wówczas sześć lat i przebywał w Krakowie. Wydawca uzasadnia swoją dedykację pisząc, że Jan Boner oraz *famulus eius* Stanisław Glandinus (Aichler) odgrywali przed nim pewne sceny z Terencjusza, autora, który stanowił, jego zdaniem, doskonałą lekturę dla młodzieży. Można przypuszczać, że Erazm chciał dedykować wydanie swoim dwóm młodym domownikom, Janowi Bonerowi i Stanisławowi Aichlerowi. Dopiero interwencja Eforyna³⁹ spowodowała, że w dedykacji obok Jana Bonera znalazł się jego młodszy brat Stanisław. Ich ojciec, Seweryn Boner, podarował Erazmowi dwa złote medale z portretami króla Zygmunta Starego i swoim własnym⁴⁰.

Następnymi etapami podróży Eforina oraz jego uczniów była Bazylea i Augsburg, skąd udali się na południe, do Padwy i Bolonii. We Włoszech Aichler przebywał dłużej w Bolonii, gdzie na słynnym uniwersytecie uzyskał w roku 1537 doktorat z obojga praw. Następnie podróżnicy krakowscy udali się do Rzymu i odbyli wycieczkę do Neapolu. Droga powrotna prowadziła przez Paryż, gdzie zetknęli się ze słynnym humanistą Guillaume'em Budé.

Po przyjeździe do Krakowa w 1538 roku Aichler, jako prawnik, dobrze przygotowany po studiach w Bolonii, został pisarzem miejskim, Był też najwyższym sędzią znajdującego się na zamku krakowskim sądu apelacyjnego, który zajmował się sprawami mieszczan rozstrzyganymi na podstawie prawa magdeburgskiego (wójt prawa magdeburgskiego)⁴¹. Jako wybitny prawnik zajął się przepisywaniem przywilejów miasta Krakowa, ale pracy tej nie ukończył. Utrzymywał on żywe kontakty ze środowiskiem humanistycznym, przede wszystkim z Janem Dantyskiem, czego świadectwem jest zachowana częściowo korespondencja⁴². Jego kolegą w sprawo-

³⁴ List Tomickiego pisany w tej sprawie do Erazma: *Korespondencja Erazma...*, s. 196–197, nr LII.

³⁵ *Korespondencja Erazma...*, s. 219–223, nr LXII.

³⁶ *Korespondencja Erazma...*, s. 198–202, nr LIII.

³⁷ Znamy między innymi dwa bardzo charakterystyczne listy Stanisława Aichlera. Por. *Korespondencja Erazma...*, s. 207, nr LV; s. 243, nr LXX.

³⁸ Estreicher, op. cit., t XXXI (1936), s. 101–103 – szczegółowe, choć nie wolne od błędów, omówienie tej dedykacji, która była powtarzana też w następnych wydaniach. Por też L. Winniczukówna, *Terencjusz w Polsce*, [w:] *Charisteria Gustavo Przychocki a discipulis oblata*, Varsoviae 1934, s. 235 i 244.

³⁹ *Korespondencja Erazma...*, s. 212–214, nr LIX.

⁴⁰ F. Kopera, *Dary z Polski dla Erazma z Rotterdamu w Historycznym Muzeum bazylejskim*, Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce 6, 1900, s. 116–118, il. 1 i s. 126, il. 7.

⁴¹ *Ianociana...*, s. 15: *supremi iuris Magdeburgensis in Urbe Cracoviensi Iudicii Advocatus provincialis crearetur*.

⁴² Znamy dziesięć listów Stanisława Aichlera do Jana Dantyska. Kopie w Instytucie Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales” UW. Patrz *Corpus Epistolarum Ioannis Dantisci*, wyd. J. Axer: cz. I, t. I, *Epistulae Latinae Ioannis Dantisci, a. 1537*, wyd. A. Skolimowska, Center for

waniu urzędu pisarza miejskiego był Walerian Pernus, który, zanim objął to stanowisko, wykładał na uniwersytecie, po studiach w Paryżu, język hebrajski oraz czytał Ksenofonta i Cyserona⁴³. Środowisko pisarzy miejskich w Krakowie, do którego należał też Piotr Rojusz⁴⁴, zasługiwałoby na szczegółową analizę⁴⁵ jako miejsce, gdzie grupowali się w połowie XVI wieku humaniści niezależni od Uniwersytetu. Środowiska tego dotyczyło *Carmen de officio cancellariorum et scribarum*, którego autorem był Włoch, Augustyn Dathus, z dedykacją Jerzego Libana dla Waleriana Pernusa i Stanisława Glandina (Aichlera)⁴⁶.

Komentarz Aichlera do dziełka Pomponiusa Laetusa powstał więc w środowisku prawników o zainteresowaniach humanistycznych, którzy zajmowali się rozstrzyganiem spraw w sądach miejskich, w których prawo rzymskie odgrywało pewną rolę⁴⁷. Być może więc komentarz do popularnej w Krakowie pracy Pomponiusa Laetusa wiązał się z chęcią zwalczania bardzo silnych w Polsce, zwłaszcza w środowisku szlacheckim, uprzedzeń do prawa rzymskiego traktowanego jako prawo cesarskie. Praca *De Romanorum magistratibus, sacerdotiis, iurisperitis et legibus* pokazuje, że prawo rzymskie rozwijało się w okresie republiki, milczy zaś prawie całkowicie o okresie cesarstwa.

Możemy też domyślać się, dlaczego Stanisław Aichler zajął się wydawaniem i komentowaniem pracy Pomponiusa Laetusa. Należy uznać to za wpływ jego preceptora, Eforyna, który w czasie swych wykładów uniwersyteckich w roku 1528 zajmował się pracą Fenestelli⁴⁸, dotyczącej tej samej problematyki, co rozprawa Pomponiusa Laetusa.

Aichler opublikował też kilka utworów poetyckich o charakterze panegirycznym skierowanych do Jana Dantyszka w roku 1539 i do Zygmunta Herbersteina, autora *Rerum Moscoviticarum liber*, w roku 1558⁴⁹, jak również *Epithalamium* z okazji zaślubin Izabelli, córki Zygmunta Starego, z Janem, królem Węgier, w roku 1539. Zgromadził bardzo bogaty księgozbiór zawierający wiele prac z zakresu prawa. Część tych książek odziedziczył jego syn Ludwik, który przekazał je w 1601 roku Bibliotece Rady Miejskiej w Gdańsku. Zachowany akt darowizny świadczy, że były

Studies on the Classical Tradition in Poland and East-Central Europe, Polish Academy of Arts and Sciences, Warsaw–Cracow 2004, s. XXXX i 52; cz. IV, t. I, *Inventory of Ioannes Dantiscus' German-Language correspondence, a. 1500–1548*, oprac. T. Ososiński, Warsaw–Cracow 2007, s. 124, nr 835.

⁴³ J. Bieniarzówna, *Pernus Walerian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXV (1980), s. 636–637; Por. H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, PAU, Kraków 1933, s. 94.

⁴⁴ Zob. niżej.

⁴⁵ M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, Archeion 24, 1955, s. 277–304, zvl. 289–294.

⁴⁶ Bez roku wydania, lecz ok. 1540. Estreicher, op. cit., t. XV (1897), s. 79.

⁴⁷ O roli prawa rzymskiego w sądownictwie miejskim obowiązującym w Polsce patrz K. Bukowska, *Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI–XVIII w.): studium z historii prawa rzymskiego w Polsce*, PWN, Warszawa 1967.

⁴⁸ Zob. wyżej, przyp. 31.

⁴⁹ Estreicher, op. cit., t. XII (1891), s. 79 (do Dantyszka); t. XVIII (1901), s. 114 (do Herbersteina).

to książki należące do jego ojca, Stanisława Aichlera⁵⁰. Fragment tego księgozbioru, liczący obecnie czterdzieści trzy pozycje w dwudziestu trzech woluminach, zachował się do dziś w Bibliotece Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. W większości są to prace dotyczące problematyki prawa. W bibliotece znajdowały się wydania tekstów greckich (Arystofanes oraz Ajschines i Demostenes), co mogłoby świadczyć, że Stanisław Aichler znał ten język.

Równolegle z działalnością prawniczą oraz twórczością literacką Stanisław Aichler zajmował się handlem suknem, co mu przyniosło znaczny majątek. Później zajęcie to zaczęło odgrywać coraz większą rolę w jego życiu. W testamencie wspominał, że swemu synowi Ludwikowi, który miał zainteresowania literackie, kazał zająć się, dla utrzymania rodziny, handlem suknem⁵¹. Literatura i nauka przegrała więc w tym przypadku z interesami majątkowymi!

Komentarze Stanisława Aichlera do wydanego przez niego dziełka Pomponiusa Laetusa stanowią pierwszą, niestety niezachowaną, pracę Polaka poświęconą problematyce *antiquitates*, którą w kategoriach obecnie stosowanych klasyfikacji naukowych należałoby zaliczyć do historii ustroju oraz historii prawa rzymskiego. Naturalnie owe *annotatiunculae* nie mogły być zbyt rozbudowane, gdyż były tylko uzupełnieniami do pracy Pomponiusa Laetusa, która miała około trzydziestu stron. Zważywszy na dobre przygotowanie i dużą kulturę prawniczą Aichlera, jego praca mogła być bardzo ciekawa. Wspomniana uwaga Janockiego, że dziełko Pomponiusa Laetusa było *eruditus annotatiunculis suis* [to jest Aichlera] *conspersum*, może stanowić dowód wysokiej oceny tekstu Aichlera przez osiemnastowiecznego bibliografa, jedyne badacza, który miał w ręku tę publikację.

Dodatek, który załączył do swego wydania Stanisław Aichler, mógł przypominać uzupełnienia znajdujące się w drugim wydaniu krakowskim książeczki Pomponiusa Laetusa⁵², których autorem był Heinrich Bebel (1472–1518), profesor poezji na uniwersytecie w Tübingen, w młodości zresztą student Uniwersytetu Krakowskiego⁵³. Należał on do pionierów myśli humanistycznej w Niemczech, eksponując silnie tradycje germańskie. Opublikował on szereg utworów poetyckich (*Facetiae*), zbiór przysłów (*Proverbia Germanica*), traktat *Ars versificandi et carminum condendorum* oraz bardzo charakterystyczną pracę *De laude, antiquitate, imperio, victoriis rebusque gestis veterum Germanorum*. Jego krótki tekst *De Romanorum magistratibus libellus* był rodzajem *addenda* i *corrigenda* do książki Pomponiusa Laetusa. W wydaniu krakowskim z 1512 roku uzupełnienia Bebela zatytułowane *Appendix de dignitatibus Romanorum* zajmują sześć stron drobnego druku. Trzeba zesz-

⁵⁰ Bellwon, op. cit., s. 7.

⁵¹ Piszę o nim: *mea causa remotus est studio literarum et adhibitus ad necessario quaerendam rem familiarem meam*. Tekst ten cytuje Bellwon, op. cit., s. 6, przyp. 6.

⁵² Nosi ona podtytuł: *Cum nonnullis additionibus ex Henrici Bebelij Iustingensis Poetae laureati commentarijs que facilem ad excellentes quosque hystoriographos aditum prebent*. Bebel pochodził z Justingen (Szwabia).

⁵³ H. Grimm, *Bebel, Heinrich*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. I, Duncker & Humblot, Berlin 1952, s. 685–686; B. Krebs, *Negotiatio Germaniae. Tacitus' Germania und Enea Silvio Piccolomini, Gianantonio Campano, Conrad Celtis und Heinrich Bebel*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005.

tą pamiętać, że zamieszczanie różnego rodzaju uzupełnień pióra innych autorów stanowiło powszechnie stosowaną praktykę w okresie od XVI do XVIII wieku. Bardzo popularne były też zbiory rozpraw różnych autorów dotyczące konkretnego zagadnienia, których przykładem mogą być cytowane powyżej edycje tekstu Pomponiusa Laetusa w antologiach *Iuris civilis lexicon* opublikowane w 1506 roku w Salamance czy też *Jus publicum Romanorum* wydane w Lemgo (dziś Nadrenia Północna – Westfalia) w roku 1726.

Zainteresowanie rozprawą Pomponiusa Laetusa w Polsce nie ogranicza się tylko do czterech wydań, które ukazały się w Krakowie. Wiemy, że w roku 1509 była ona czytana i komentowana na Uniwersytecie Krakowskim przez Jerzego ze Strawiczyna⁵⁴.

Analiza recepcji dzieła Pomponiusa Laetusa w Polsce wymagałaby również analizy zapisek marginalnych znajdujących się na poszczególnych zachowanych egzemplarzach, zwłaszcza o znanej proveniencji. Na szczególną uwagę zasługują noty, znajdujące się na egzemplarzu wydania z roku 1512, który pochodzi z Biblioteki Ordynacji Zamoyskich (obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie)⁵⁵. Można przypuszczać, że pochodzi on z biblioteki Akademii Zamoyskiej⁵⁶ stworzonej w 1595 roku przez Jana Zamoyskiego, w młodości studenta Uniwersytetu w Padwie i autora książki *De senatu Romano*⁵⁷. Bardzo rozbudowane zapiski marginalne dotyczą tylko partii książki *De magistratibus* odnoszącej się do urzędników i kapłanów.

Należy zadać sobie pytanie, dlaczego w Krakowie ukazały się aż cztery wydania pracy Pomponiusa Laetusa. Początek XVI wieku to okres, kiedy zaczynają pojawiać się w stolicy Polski pierwsze zwiastuny humanizmu⁵⁸. Lektura utworów antycznych zaczyna budzić coraz większe zainteresowanie. Na Uniwersytecie prowadzone są wykłady poświęcone tym tekstom. Znaczenia symbolicznego nabiera to, że w 1507 roku Haller, który wydał książkę Laetusa, jednocześnie „rzucił na targ – jak pisał Kazimierz Morawski⁵⁹ – całą wiązkę dzieł Cycerońskich”, takich jak *De officiis*, *Laelius sive de amicitia*, *Tusculanae quaestiones*, *Oratio de imperio Cn. Pompei*, *Pro lege Manilia oratio*, *Rhetorica ad Herennium* uważaną wówczas za dzieło Cycerona⁶⁰.

Dzieło Pomponiusa Laetusa miało przede wszystkim ułatwiać lekturę autorów, a zwłaszcza historyków. Wynikało to z zainteresowań humanisty włoskiego, który był wydawcą historyków rzymskich takich jak Salustiusz, *Scriptores Historiae Augustae*

⁵⁴ *Liber diligentiarum...*, s. 88. Por. Barycz, op. cit., s. 22–23.

⁵⁵ Por. wyżej. Notatki marginalne znajdują się też na egzemplarzu z biblioteki Kolegium Jezuitów w Braniewie, która po wojnach szwedzkich dostała się do Uppsali, oraz na egzemplarzu wydania z 1507 roku z Biblioteki Jagiellońskiej.

⁵⁶ T. Makowski, *Biblioteka Ordynacji Zamoyskiej. Od Jana do Jana, Przewodnik po wystawie*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2005.

⁵⁷ Por. wyżej, przyp. 22.

⁵⁸ K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średniowiecze i Odrodzenie*, t. II, Kraków 1900, s. 94–99, 225–227; Barycz, op. cit., s. 11–95; *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. I, PWN, Kraków 1964, s. 206–210, 228–232.

⁵⁹ Morawski, op. cit., t. II, s. 227.

⁶⁰ Por. Kapełus, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 8), s. 43–44. Por. Morawski, op. cit., t. II, s. 227.

i Aureliusz Wiktor. Wiele mówiący jest też pełny tytuł pracy Laetusa w wydaniu krakowskim z 1512 roku. Było ono zaopatrzone w komentarze, które *facilem ad excellentes quosque historiographos aditum prebent*.

Trzeba stwierdzić, że mimo swego tytułu i treści książka Pomponiusa Laetusa nie mogła w momencie swego ukazania się być traktowana jako praca z zakresu rzymskiego prawa publicznego. W pierwszej połowie XVI wieku zainteresowanie prawem rzymskim na Uniwersytecie Krakowskim było bardzo ograniczone⁶¹. Podejmowane niekiedy próby wprowadzenia wykładów z tego przedmiotu kończyły się niepowodzeniem. Bardziej owocną działalność w zakresie prawa rzymskiego rozpoczął dopiero Hiszpan, Piotr Rojzjusz, prawnik i poeta, w roku 1542 sprowadzony do Krakowa przez biskupa Gamrata. Przez dziewięć lat prowadził on na Uniwersytecie Krakowskim wykłady z tego przedmiotu, aby następnie zostać sędzią w nadwornym sądzie królewskim dla spraw miejskich. Pełnił więc tę samą funkcję, co Stanisław Aichler. Być może więc czwarte wydanie pracy Pomponiusa Laetusa z roku 1544 wiązało się z pewnymi próbami zainteresowania elity intelektualnej Krakowa problematyką prawa i ustroju rzymskiego.

Ze względu na minimalną w nauczaniu prawa rolę prawa rzymskiego, które ograniczało się do zresztą do prawa prywatnego i do lektury *Instytucji* Justyniana, czterokrotna publikacja książeczki Pomponiusa Laetusa nie była związana z potrzebami nauczania na wydziale prawa. Była to praca z zakresu *antiquitates*, podobnie jak wiele podobnych rozpraw z zakresu starożytności ustrojowych. W Polsce przykładem zajęcia się taką problematyką może być znana praca Jana Zamoyskiego *De senatu Romano*. Traktat Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus, sacerdotiis, iurisperitis et legibus* nie wiąże się bezpośrednio z tak dyskutowaną kwestią recepcji prawa rzymskiego w Polsce, ale powinien jednak, podobnie jak to się stało z dziełem Zamoyskiego, być przedmiotem zainteresowań historyków prawa rzymskiego.

Popularność pracy Laetusa można byłoby również wiązać z tym, że pierwsza połowa XVI wieku, a zwłaszcza jego początek, to w Polsce okres bardzo ostrych walk o kształt państwa, o wzajemny stosunek poszczególnych władz i o pozycję króla. Ostre dyskusje przenosiły się na grunt teoretyczny. Bardzo charakterystyczna jest pod tym względem praca Stanisława Zaborowskiego *Tractatus de natura iurium et bonorum regis et de reformatione Regni ac eius reipublicae regimine*⁶², która została wydana w Krakowie w 1507 roku, w tej samej drukarni Hallera, co praca Pomponiusa Laetusa. Tekst humanisty włoskiego, który mówił o kompetencji poszczególnych urzędów i eksponował rolę władzy królewskiej oraz rolę senatu, mógł być odczytywany jako aluzja do stosunków polskich. Mielibyśmy więc tu pewną analogię do trochę późniejszej pracy Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim, w której autor

⁶¹ Morawski, op. cit., t. II, s. 94–99; Barycz, op. cit., s. 210–212, 424–429; *Dzieje Uniwersytetu...*, s. 233–234.

⁶² Wyd. M. Bobrzyński, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. V, Cracoviae 1877. Por. A. Klinger, *Stanisława Zaborowskiego program naprawy Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze, Zielona Góra 1987.

piisał⁶³, że podjęty przez niego temat może przyczynić się nie tylko do lepszego zrozumienia autorów antycznych, ale również może być użyteczny dla osób kierujących państwem. Chyba takie wyjaśnienie może przyczynić się również do zrozumienia zupełnie wyjątkowej popularności pracy Pomponiusa Laetusa w Polsce⁶⁴. Była ona nie tylko wydawana, ale również czytana i komentowana.

ARGUMENTUM

Describuntur quattuor Cracovienses editiones libri Pomponii Laeti De Romanorum magistratibus, sacerdotiis, iuris peritis et legibus, saeculo XVI ineunte impressae, quarum una, anno 1543 impressa, commentarium Stanislai Glandini (vulgo Aichler), iuris periti Cracoviensis, continet.

⁶³ J. Zamoyski, ed. pr. z roku 1563, k. 1b. Przedruk w: M. Kuryłowicz, W. Witkowski, *Rozprawa Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, s. 20, przekład s. 113.

⁶⁴ Należy wspomnieć tu, że inna praca Pomponiusa Laetusa była opublikowana we Wrocławiu: Pomponii Laeti *Grammatica*, Vratislaviae 1539, kart 48, druk Andreas Vinkler. Por. M. Bubińska, *Andrzej Winkler, drukarz wrocławski XVI wieku*, *Roczniki Biblioteczne* 4, 1960, s. 386–387 (gramatyka ta nie cieszyła się zbyt dużą popularnością), s. 414–415, nr 3 (opis druku).